

Alternatywne odczytania *Batrachomyomachii*. W poszukiwaniu tradycji i kontekstów poematu

Jakub Zbądzki

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-6268-5469

Abstract

Alternative readings of „Batrachomyomachy”. In search of the poem’s traditions and contexts

Jakub Zbądzki in the chapter *Alternative readings of „Batrachomyomachy”. In search of the poem’s traditions and contexts*, examines interpretations of the poem that cite the *Odyssey* (Rui Fonseca, in part Glenn Most), Homeric hymns and riddles (Ramon Teixidó), and Attic comedy (Alejandro Martín Errecalde) as keys to understanding the poem as a whole or its subsequent parts. The author confronts the concepts of the researchers with the literary texts and the scientific sources they cite (and overlook). He notes that Fonseca points out parallels to the *Odyssey* in examples that show greater or equally great similarity between the *Batrachomyomachy* and other epics. Furthermore, he omits potential analogies with other texts, giving the misleading impression that the *Odyssey* could be the only possible source of reference. Most suggests that the work is metaliterary and symbolically demonstrates the superiority of the *Odyssey*, supposedly represented by the victorious frogs, over the *Iliad*, which is represented by the loser mice.

Jakub Zbądzki, mgr; doktorant w Kolegium Doktorskim Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego w dyscyplinie literaturoznawstwa; absolwent filologii klasycznej (2020) i filologii polskiej (2018) na UWr; autor m.in. artykułów *Transtekstualne aspekty łacińskiej parafrazy „Batrachomyomachii” Jana Siemuszowskiego* („Terminus” 2021), *„Batrachomyomachia” w wersji Pawła Zaborowskiego. Uwagi wstępne* („Pamiętnik Literacki” 2020) i *Czym była, a czym stała się w renesansie „Batrachomyomachia”* („Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” 2019); przewodniczący KN Historyków Literatury Staropolskiej w Instytucie Filologii Polskiej UWr w latach 2015-2017; zainteresowania badawcze: literatura hellenistyczna, nowołacińska i staropolska, powieść antyczna, heroikomika, translatologia.

jakub.zbadzki@uwr.edu.pl

Facta Ficta.
Journal of Theory, Narrative & Media

However, he fails to see the intertexts proving that the characters on opposite sides embody simultaneously the heroes of both epics, and the patterns in the *Iliad* common to rodents and amphibians that contradict his point. Teixidó, among other things, overestimates the resemblance to Homeric hymns (with the structure of the parts of the prayers in mind rather than the prayers themselves) and overlooks the scant number of references to them in the text as a whole, and erroneously introduces a riddle context to explain the passage employing retardation. Errecalde derives the features of the poem typical of heroicomics directly from the Old Attic Comedy, although a fuller picture is provided by placing them in the context of the heroic epic. This is probably the result of his reference to the now rejected interpretations of the poem's close connection with Athens and his neglect to use the scholarly literature of the last twenty years in his argument. As a result, the author notes that the alternative readings of *Batrachomyomachy* presented seem to unsuccessfully challenge the existing beliefs about the work.

Keywords: *Batrachomyomachia*, mock epic, Hellenistic literature, Homer, *Iliad*, *Odyssey*, Homeric hymns, riddle, *Old Attic Comedy*, Aristophanes

Wprowadzenie

Batrachomyomachia to opowiadający o wojnie żab z myszami poemat heroikomiczny wykorzystujący epickie schematy znane z pieśni Homera. Zawiązanie akcji następuje, gdy książę gryzoni Psicharpaks w trakcie ucieczki przez bagno trafia na króla żab Fysignathosa. Po ceremonialnym przedstawieniu się przywódca płazów zaprasza go do pałacu, a potem nieumyślnie topi podczas podróży. Gdy myszy się o tym dowiadują, zwołują zgromadzenie, na którym wypowiadają żabom wojnę, a następnie zbroją się i wysyłają poselstwo. Ich wrogowie również naradzają się i szykują do walki. Akcja przenosi się na Olimp, gdzie bogowie krytykują postawę zwierząt i decydują się ostatecznie nie wdawać w ich spory. Zaczyna się bitwa – trwa szereg pojedynków, po którym ma miejsce aristeja Meridarpaksa przynosząca myszom przewagę. Dzeus interweniuje, ciskając w nie piorunem i wysyłając na pomoc żabom kraby, które przeganiają gryzonie, co kończy tytułową wojnę.

Droga do zrozumienia poematu

Pierwsze świadectwa lektury tekstu przynoszą nieco sprzeczne poglądy na utwór. Początkowo *Batrachomyomachia* była uznawana za dzieło samego Homera (Marcjalis 1993: 308), stworzone w młodości (Stacjusz 2015: 4), choć zdarzały się głosy sceptyczne, jak w przypadku Pseudo-Plutarcha (Pseudo-Homer 2003: 412–413). W Bizancjum najprawdopodobniej powszechnie uznawano, że poemat opracował sam aojda i jedynie uczeni podważali jego autorstwo (Warcaba 2010: 258–259). Ówcześni filolodzy jako prawdziwego twórcę typowali m.in. Pigresa bądź Tigresa z Halikarnasu, rzekomego autora mającego żyć w V w. p.n.e., co widać w *Księdze Suda* (Pseudo-Homer 2003: 244–245).

W renesansie z Homerem epyllion wiązało wiele wybitnych postaci, jak choćby Erazm z Rotterdamu (1953: 5) czy Filip Melanchton (Lycius 1566: 51), nie wspominając o licznych tłumaczach. O Pigresie czy Tigrisie wspominał z kolei choćby słynny drukarz Joachim Vadian (Frobenius 1518: 3). Gdzieniedzie pojawiały się odmienne odczytania bezpośrednio wskazujące parodystyczny wymiar utworu, w których przedstawiano go jako żartobliwą trawestację *Iliady* i jej epickich schematów – jak to uczynił Daniel Heinsius (1629: 137).

W XIX w. odrzucono koncepcje wiążące *Batrachomyomachię* z Homerem i ostatecznie określono ją jako parodię, wciąż jednak przeważnie uznawano tekst za dość wczesny, pochodzący z okresu archaicznego lub klasycznego. Łączono go przy tym nierzadko ze wspomnianym Pigresem, co widać na przykład u Artura Ludwicha (1896). Badania językoznawcze Henrika van Herwerdena (1882) i Jacoba Wackernagela (1916) dowiodły jednak, że poemat musiał powstać w hellenizmie. Herwerden zaobserwował obecność w tekście form wyrazów pojawiających się dopiero w czasach aleksandryjskich, jak choćby użycie *ἡπιτήης* i *ἔοργαν* zamiast starszych *ἀκηστήης* i *ἑόργασι* (Herwerden 1882: 171). Wackernagel zaproponował jeszcze późniejszy termin powstania poematu – I w. p.n.e. lub I w. n.e. – na podstawie występowania w nim pojawiających się dopiero u autorów z tego okresu wyrazów. Wśród nich wymienił: *(ἐξ)ἀπλοῦν* w kontekście otwierania, a zatem użycia znanego z dzieł Filona z Aleksandrii, czy *πτέρνα* w znaczeniu szynki, obecnego u Strabona w formie *πέρνα* (Wackernagel 1916: 199). Drugi z wymienionych badaczy był przy tym świadomy, że owo słownictwo mogło pojawiać się we wcześniejszych, zaginionych tekstach i że precyzyjna datacja jest w zasadzie niemożliwa. Hellenizm wydawał się jednak Wackernagelowi bardziej prawdopodobny od okresu archaicznego czy klasycznego (Wackernagel 1916: 199). Ustalenia te umożliwiły powstanie nowej ramy dla interpretacji dzieła.

Obecne analizy *Batrachomyomachii* koncentrują się na jej parodystycznym charakterze i elementach hellenistycznej poetyki, co widać w wydaniach Reinholda Gleića (1984) i Massima Fusilla (1988), a w największym stopniu w nowych pracach anglosaskich uczonych. Adrian Kelly (2009; 2014) bada parodiowanie nieumyślnego ożywiania bohaterów przez Homera i korekty w zakresie uzbrojenia, które wiąże ze znajomością przez autora *Batrachomyomachii* poprawek do *Iliady* zaproponowanych przez Zenodota z Efezu oraz sceny zbrojenia się w *Argonautykach* Apolloniosa z Rodos, interpretowanej jako świadoma korekta eposu Homera. Alexander Sens (2006) przygląda się między innymi związkom z parodiami gastronomicznymi oraz komedią średnią. Matthew Hosty (2014) dowodzi modelowania bohaterów równolegle na wielu wzorach zaczerpniętych z Homera i szerokiego wykorzystania w poemacie intertekstualności. Natomiast Bauer (2018) analizuje tytułową bitwę jako parodię walk *Iliady*, w której zagęszczenie stereotypowych scen

i pozbawienie ich obecnych w pierwowzorze dygresji czy anegdot ma wywoływać efekt komiczny. Christensen i Robinson (2018), jak również wspomniany Hosty (2020), opracowali też odpowiednio komentarz i monografię *Batrachomyomachii* prezentujące ją w nowym świetle, uwypuklając zwłaszcza problematykę intertekstualności i związków z poetami hellenistycznymi, takimi jak Kallimach, Apollonios z Rodos lub Aratos z Soloj.

Nowe odczytania *Batrachomyomachii*

Ostatnie lata przyniosły, oprócz wymienionych, koncepcje znacząco wykraczające poza przyjęte ustalenia. W poszukiwaniu właściwej tradycji i kontekstu dla całości lub części epyllionu badacze wyszli poza *Iliadę* i poematy hellenistyczne ku innym dziełom Homera i tekstom przypisywanym mu tradycyjnie, a także tekstom dość odległym od epiki. Przykładami tego mogą być: odczytanie *Batrachomyomachii* jako „Antyodysei” (Fonseca 2010: 43–50) czy jako symbolicznego sporu o wartość *Iliady* i *Odysei* (Most 1993: 27–40), powiązanie epyllionu z hymnami homeryckimi i zagadkami (Teixidó 2015: 287–294) lub komedią staroattycką (Errecalde 2018: 1–11).

Do tej pory nikt nie spojrział na te interpretacje w sposób całościowy, co więcej, niektóre z nich nie spotkały się z żadnym odzewem w literaturze naukowej. Odniesienie się do nich wydaje się jednak pilne, jako że mają pewien wyrotowy potencjał: jeśli są prawdziwe, mogą podważyć dotychczasowy obraz poematu. Konieczna jest zatem krytyczna analiza przedstawionych koncepcji; muszą one zostać skonfrontowane z szerszym repertuarem tekstów literackich tak, aby zweryfikować, czy przykłady nawiązań podawane przez badaczy rzeczywiście prowadzą do wskazywanych przez nich tekstów i gatunków – dostrzegane przez nich podobieństwo może być powierzchowne, mylne, a nawet przypadkowe – a także, czy nie pomijają oni innych potencjalnych odniesień. Należy również przyjrzeć się zestawowi prac naukowych, na które badacze się powołują, pod względem ich kompletności oraz aktualności. To ostatnie wydawałoby się oczywiste albo wręcz zbędne, ale w przypadku *Batrachomyomachii* da się dostrzec znaczące opóźnienie w przenikaniu badań do ogólnej świadomości filologów niespecjalizujących się w literaturze hellenistycznej – choćby na polskim gruncie często przedstawia się ją jako utwór z okresu archaicznego lub klasycznego (Goszczyńska 2015: 25), mimo że powszechnie podważa się to co najmniej od trzydziestu pięciu lat, a na mniejszą skalę od stu trzydziestu pięciu.

Batrachomyomachia jako „Antyodyseja”

Według Fonseci dla *Batrachomyomachii* równie ważnym, jeśli nie ważniejszym wzorcem niż *Iliada* jest *Odyseja*. Filolodzy dostrzegali co prawda pewne podobieństwa między tym ostatnim eposem a *Wojną żab z myszami*, nigdy jednak nie przedstawiali ich jako wykraczających poza detale lub bardzo ogólne schematy (Glei 1984: 20; Sens 2006: 240). Fonseca tymczasem opisuje *Batrachomyomachię* jako historię niepowodzeń księcia myszy Psicharpaksa, który przeżywa identyczne przygody co Odyseusz, ale że brakuje mu wiele do słynnej politropiczności bohatera *Odysei*, kończą się nieszcześnie.

Argumentacja badacza nie jest jednak bez zarzutu; zdarza się na przykład, że podawane przez niego przykłady wykazują większe podobieństwo *Batrachomyomachii* do innej epiki. Poemat otwiera participium „rozpoczynając [ἀρχόμενος]” (Hosty 2020: 86; *Batrachomyomachia* 1)¹, co Fonseca interpretuje jako nawiązanie do sceny w *Odysei*, w której tytułowy bohater po powrocie do żony zaczyna snuć historię o podróży do domu. Na wyciągnięcie takiego wniosku pozwala mu obecność w tym passusie aorystu „rozpoczął [ἤρξατο]” (Homer 1919: 396; *Iliada* 23, 310), a także poniekąd zbliżona struktura scen: w obu utworach w ten sposób zaczyna się proces opowiadania (Fonseca 2010: 44). Badacz pomija jednak inne konteksty, w których pojawiają się o wiele bardziej podobne formy – incipity *Argonautyk* „rozpoczynając [ἀρχόμενος]” (Apollonios z Rodos 1912: 2; *Argonautyki* 1, 1) czy *Teogonii* „rozpoczynamy [ἀρχώμεθ’]” (Hezjod 1914: 78; *Teogonia* 1). Wydają się one też bardziej prawdopodobne jako źródła aluzji. Autor *Batrachomyomachii* tworzył najpewniej w hellenizmie, a więc wtedy, kiedy powstały *Argonautyki*, do których nawiązywał w poemacie (Hosty 2020: 5). W tym czasie rosło także zainteresowanie Hezjodem – w opozycji do Homera, na którego coraz częściej patrzono jako na symbol nieco zaskorupiałej już tradycji. Dla porządku należy dodać, że zbliżone do ἀρχόμενος formy pojawiają się też w siedmiu hymnach homeryckich, odpowiednio oznaczonych numerami 11, 13, 16, 22, 25, 26, 28. Są to różne warianty słowa „rozpoczynam [ἀρχου’, ἀρχωμαι]”. *Batrachomyomachia* jednak jako całość nie wykazuje szczególnych nawiązań do nich, co zostanie omówione dalej. Wobec wskazanych kontrprzykładów bezpośrednie odwołanie do *Odysei* jest wątpliwe.

¹ Ze względu na potrzebę porównania tekstów greckich w artykule zamieszczono tłumaczenia własnego autorstwa, bez odwoływania się do popularnych przekładów (Włodzimierz Appela, Jana Parandowskiego, Kazimierza Jeżewskiej i tak dalej). Przy cytatach zamieszczono nie tylko ich źródło, ale także numer książki (jeśli jest więcej niż jedna) oraz wersu. Tekst *Batrachomyomachii* podano według najnowszej monografii, czyli Hosty 2020.

Niektóre argumenty podawane przez Fonsecę nie mogą dowieść jego tezy także przez fakt, że wyrazy, w których dostrzega on aluzje do konkretnych passusów *Odysei*, pojawiają się również w innych jej miejscach, a nawet w *Iliadzie*, i są bardziej przekonujące jako źródła odwołań. Na początku poematu książkę myszy Psicharpaks po udanej ucieczce przed łasicą trafia nad staw, gdzie odpoczywa, „ciesząc się wodą słodką jak miód [ὕδατι τερπόμενος μελιηδέϊ]” (Hosty 2020: 86; *Batrachomyomachia* 11). Fonseca (2010: 45) uznaje to za zapowiedź, że bohater nie wróci do domu – jak część załogi, którą Odyseusz nie zdołał ostrzec przed zgubnymi skutkami spożycia słodkiego owocu lotosu niosącego zapomnienie, mówiąc: „Jeśli ktoś zjadłby słodki jak miód owoc lotosu... [τῶν δ' ὅς τις λωτοῖο φάγοι μελιηδέα καρπὸν]” (Homer 1945: 307; *Odyseja* 9, 94). Sama przydawka to jednak nieco za mało, żeby wskazać z taką precyzją nawiązanie, zwłaszcza że pojawia się ona i w *Odysei*, i w *Iliadzie*, charakteryzując smak wina: „pić do woli wina słodkiego jak miód [οἶνον πινέμεναι μελιηδέος ὄφρ' ἐθέλητον]” (Homer 1928: 178; *Iliada* 4, 346) i „szkodzi ci wino słodkie jak miód [οἶνός σε τρώει μελιηδέης]” (Homer 1919: 324; *Odyseja* 21, 293). W związku z powyższym użycie tego przymiotnika w *Batrachomyomachii* wydaje się służyć prostszemu celom; wyczerpany i spragniony bohater szczęśliwie umknął przed drapieżnikiem, woda musi więc smakować mu wybornie. Podobnych przykładów można znaleźć więcej. Zdarza się, że nawet w przypadku dość zwyczajnych słów takich jak „nieszczesny [δύστηνος]” – jest to przydawka odnosząca się do utopionego Psicharpaksa. Fonseca dostrzega w tym passusie wyłącznie kontekst *Odysei* (2010: 48) pod postacią nawiązania do śmiertelnego wypadku Elpenora, który spadł z wieży (Homer 1945: 390; *Odyseja* 11; 76), mimo że ten pospolity przymiotnik pojawia się wielokrotnie także w *Iliadzie* i u licznych późniejszych pisarzy.

Bywa też, że Fonseca widzi nieprzypadkowe podobieństwo w dość losowych zbitkach wyrazów, pomijając przy tym inne, bardziej prawdopodobne nawiązania. Przykładem tego może być zawarta w *prooemium* poematu fraza „Modląc się, by rzucić się/trafić do uszu wszystkich śmiertelników [εὐχόμενος μερόπεσιν ἐς οὐατα πᾶσι βαλέσθαι]” (Hosty 2020: 86; *Batrachomyomachia* 5), stanowiąca przykład *captatio benevolentiae*. Według Fonseci (2010: 44) autor *Batrachomyomachii* świadomie odwraca w ten sposób scenę, w której Odyseusz opowiada o zatkaniu załodze uszu, żeby uchronić ją przed śpiewem Syren. Ma na to wskazywać zdanie „Zalepiłem uszy po kolei wszystkim towarzyszom [ἐξείης δ' ἐτάροισιν ἐπ' οὐατα πᾶσιν ἄλειψα]” (Homer 1945: 444; *Odyseja* 12, 177). Poprzez to epyllion rzekomo sugeruje, że Psicharpaks również nie wróci (Fonseca 2010: 45). Zwrot w *Batrachomyomachii* odnosi się jednak do auditorium poematu i trudno wiązać go bezpośrednio z księciem myszy. Ponadto Fonseca jako źródło aluzji wyodrębnia częstkę „uszy wszystkim [οὐατα πᾶσι]”, która nie wydaje się szczególnie istotna semantycznie. Nie wspomina o niej

w sekcji poświęconej *prooemium* żaden z komentatorów – Matthew Hosty (2020: 67), Erik Robinson i Joel Christensen (2018: 125), Massimo Fusillo (1988: 89) czy Reinhold Gleis (1984: 114). Ważniejsze wydaje się połączenie dopełnienia bliższego *oũata* z orzeczeniem, które dosłownie oznacza „rzucić się [βαλέσθαι]” – w tym przypadku „do uszu”. Stanowi ono związek frazeologiczny i występuje już w *Iliadzie* w wypowiedzianych przez Nestora słowach „tętent koni o szybkich nogach rzuca się do moich uszu [ἵππων μὲν ὠκυπόδων ἀμφὶ κτύπος οũατα βάλλει]” (Homer 1928: 474; *Iliada* 10, 535). Niemal na pewno nie oznacza to nawiązania; zwrot ten jest najwyżej pewnym homeryzmem, tworzy jednak przynajmniej pewną część znaczeniową, podczas gdy zbitka *oũata pãsi* jawi się jako przypadkowa.

W argumentacji Fonseci brakuje niestety wskazywania alternatywnych interpretacji i innych możliwych źródeł dla potencjalnych nawiązań w poemacie. Sprawia to wrażenie, jakby artykuł był napisany pod z góry przyjętą tezę, która nie zawsze się broni. Wbrew idei badacza *Odyseja* najpewniej jest drugorzędnym, a nie głównym modelem dla *Batrachomyomachii*.

Spór o wartość *Iliady* i *Odysei*

Warto wspomnieć przy okazji o koncepcji Glenna Mosta, według którego *Odyseja* stanowi dla *Batrachomyomachii* równie istotny model, co *Iliada*. Jego zdaniem utwór może prezentować w sposób symboliczny spór o wartość obu poematów, ponieważ żaby jako istoty żyjące przede wszystkim w wodzie kojarzą się z morskimi przygodami *Odyseusza*, a związane z ziemią myszy mogą nasuwać na myśl toczoną na lądzie wojnę trojańską. Wiadomo, że w *Batrachomyomachii* ostatecznie wygrywają płazy, ponieważ bogowie zsyłają im na pomoc kraby – w opinii Mosta zwierzęta opisane jako przekraczające wszelkie kategorie i granice, reprezentujące chaos, ale i pozwalające na obalenie dawnych hierarchii. Wobec tego palma pierwszeństwa miałaby przypaść *Odysei* (Most 1993: 39–40). Koncepcję poparła Nina Mindt (2013: 266), utożsamiając żaby z *Iliadą* ze względu na ich wojowniczość, a myszy z *Odyseją* przez ich przebiegłość – jest to jednak dość osobliwe, ponieważ gryzonie wygrałyby z płazami w *Batrachomyomachii*, gdyby nie wsparcie krabów. Ponadto to te ostatnie słyną w poemacie z knucia i zdrad, podczas gdy myszy uchodzą za niewinne i niekiedy wręcz naiwne.

Jak wskazał Wilfried Stroh, trudno uznać takie odczytanie za fortunne (2016: 226). Niemiecki filolog nie rozwinął niestety swojego zdania, jednak da się dostrzec, co mógł mieć na myśli. To, że nie sposób obronić powyższej tezy, pokazuje choćby zastosowanie koła hermeneutycznego – idea badacza nie pozwala wyjaśnić części utworu w kontekście domniemanej całości. Jak

rozpoznał Hosty (2014: 1008–1013), zwierzęcy bohaterowie mogą w tych samych *passusach* naśladować różne postacie zarówno z *Iliady*, jak i z *Odysei*. Dla przykładu, w ceremoniale przedstawiania się, w którym występują Psicharpaks i król żab Fysignathos, wcielają się oni w role Glaukosa i Diomedesa z *Iliady*, ale też Odyseusza i Polifemosa z *Odysei*. Ponadto obie strony sporu w identyczny sposób realizują epickie schematy znane z pierwszego z eposów; jest to nie tylko wspomniany ceremoniał, ale też wiec z jego przemowami, zbrojenie się czy pojedynki. Trudno zatem jednoznacznie rozróżnić bohaterów i przypisać ich do tylko jednego z poematów Homera.

Podstawowe rozpoznanie Mosta, według którego przedstawione w tekście myszy i żaby mają różne natury, jest oczywiście prawdziwe – autor *Batrachomyomachii* wręcz celowo uwypukla różnice dzielące zwierzęta, ponieważ to one doprowadzają do wybuchu wojny. Nie jest to jednak powód do uznania obu gatunków za reprezentujących z osobna *Iliadę* i *Odyseję*. Epyllion bez wątpienia koncentruje się na sporze, ale nie ma on charakteru metaliterackiego.

Krytyka synkretyzmu gatunkowego

Na marginesie wspomnieć należy jeszcze o pomyśle Fran Middleton, który zawiera w sobie nieco z idei Fonseci i Mosta, choć ich nie przywołuje. W nieopublikowanej rozprawie doktorskiej przedstawia ona koncepcję, wedle której *Batrachomyomachia* stanowi krytykę hellenistycznego synkretyzmu i edukacji pozwalających na łączenie formy eposu z bajką (Middleton 2020: 143–149). Dowodem ma być to, że w przypadku Psicharpaksa oba wzorce gatunkowe zdają się być ze sobą w niezgodzie i prowadzić do absurdu; naśladowanie Odyseusza sugerowałoby, że bohater świetnie poradzi sobie z tarapatami, jednakże model ezopowy (domniemany wzór w postaci bajki oznaczonej w notacji Perry'ego numerem 384) skazuje go nieuchronnie na utonięcie, co faktycznie dzieje się w poemacie.

Idea Middleton jest jednak mało prawdopodobna pod względem psychologicznym i literackim. Posługując się analogią, to jakby dowolny pseudoklasyk rozdrażniony aberracjami romantyków postanowił napisać znakomity formalnie dramat synkretyczny, który pokaże im, że programowo tkwią w błędzie. Ponadto zależność od tekstu ezopowego jest niepewna (Christensen & Robinson 2018: 8–9), Psicharpaks tylko miejscami imituje Odyseusza, a BM swobodnie wykorzystuje inne gatunki, takie jak komedia średnia, bez widocznych przejawów krytyki. Wobec tego cała koncepcja wydaje się nadinterpretacją.

Hymny homeryckie i zagadki

Blisko związane z aoidą jest też powiązanie zakończenia *Batrachomyomachii* z hymnami homeryckimi, co zaproponował Ramon Teixidó. Badacz dostrzegł pewne ich cechy w opisie krabów, który wprowadza zwierzęta za pomocą wielu epitetów i dopiero na końcu określa je właściwą nazwą. Na związek z bóstwami ma wskazywać ponadto fakt, że zakończenie utworu ma nagłe, nieoczekiwane rozwiązanie inspirowane przez siły nadprzyrodzone, jak w znanym z Eurypidesa motywie *deux ex machina* (Teixidó 2015: 291–293). Obecność tego słynnego zabiegu nie wspiera argumentacji dotyczącej hymnów, w których takie rozwiązanie dramatyczne nie mogło być i nie było wykorzystywane. Pozostałe argumenty Teixidó wymagają jednak więcej uwagi.

Przeważająca większość hymnów przywołuje imię danego boga czy bogini wprost i to z reguły już w pierwszym wersie, jak choćby ten do Demeter (II), Hefajstosa (XX) czy Posejdona (XXII). Te zaś, które tego nie robią, posługują się na samym początku powszechnie znanym przydomkiem – jak Kytherejka w przypadku hymnu do Afrodyty (X). Rzeczywiście gatunek ten bazuje w znacznej mierze na licznych nazwach, epitetach i wezwaniach przywołujących miejsce narodzenia bóstwa bądź jego czyny. Ich autorzy nie zatajają jednak właściwego imienia ani nie zwlekają z jego wspomnieniem – zdarza się to co prawda w części modlitw, ale nie w tym przypadku.

Ponadto można powątpiewać, czy nawiązania do hymnów homeryckich w ogóle pojawiają się w *Batrachomyomachii*, jako że badacze wskazują tylko pojedyncze możliwe, ale niepewne nawiązania. Dla przykładu, Hosty (2020: 188) podaje jako jedno z wyrażen, które mogły zostać z nich zaczerpnięte, „w rękach [*μετὰ χερσίν*]” – pojawiające się w hymnach sześć razy, ale także w innych tekstach, choćby ponadto dwadzieścia razy w *Iliadzie* i *Odysei*. *Batrachomyomachię* zestawia się zwykle z hymnami, badając jedynie metrum, i to nie w celu znalezienia bezpośredniej relacji, lecz dla zaprezentowania zmian w poetyce hellenistycznej w stosunku do archaicznej. Jeśli zaś BM celowo nawiązuje do hymnów, to raczej nie homeryckich, a Kallimacha (Hosty 2020: 146).

Jak więc rozumieć cały *passus*? Drugi możliwy kontekst prezentuje sam Teixidó; według niego opis krabów może wykorzystywać schemat zagadki. Podobnego zdania był także Most (1993: 33). Niektórzy badacze dopatrzili się w *passusie* gier niczym z Lykofrona albo przykładu epickiego opisu (Christensen & Robinson: 155–156), za czym przemawia fakt, że składa się on z wielu neologizmów, co czyni go przykładem zaawansowanego warsztatu literackiego i zarazem pewnym wyzwaniem dla odbiorcy. Wydaje się jednak,

że oprócz tego może służyć zupełnie innej rzeczy: retardacji. Zamieszczenie właściwej nazwy zwierząt dopiero po ciągu obcych, wymyślnych określeń, umiejętnie buduje napięcie, odzwierciedlając przy okazji możliwą reakcję samych myszy, które muszą przeżywać szok, widząc tak osobliwego przeciwnika. Retardację zastosowano oczywiście w niewielkiej skali, ale kondensacja narracji jest charakterystyczna dla całej *Batrachomyomachii*, a w szczególności jej drugiej połowy, jak wykazał Martin Bauer (2020: 143–156). Opis krabów, choć tajemniczy, nie musi być zatem tak zagadkowy, jak sądzi Teixidó.

Komedia staroattycka

Koncepcję znacznie już odległą od Homera, a także kontekstu hellenistycznego, przedstawił Alejandro Martín Errecalde (2018: 1–14), wedle którego jednym ze źródeł *Batrachomyomachii* jest komedia staroattycka, co ma przejawiać się w charakterystyce występujących w niej bohaterów. Badacz skupia się na dwóch aspektach – trywialności rodów oraz groteskowej hybrydowości postaci – wskazując na analogie w *Ptakach* Arystofanesa.

Można jednak powątpiewać w to, czy poemat wywodzi te cechy z dzieł komediopisarza. W ich przypadku rzeczywiście postacie pochodzą z nizin społecznych bądź są zwyczajnymi ludźmi. Herosi *Batrachomyomachii* mogą jednak pochwalić się wspaniałymi drzewami genealogicznymi, nie reprezentują też bynajmniej przeciętności. Wystarczy spojrzeć na rodziców Psicharpaksa – heroicznego Troksartesa oraz królową Leichomyle – czy Peleusa, który spłodził nad brzegiem Okeanosa Fysignathosa (imię jest naturalnie znaczące, choć zapewne nie chodzi o ojca Achillesa). Jedynym trywialnym elementem jest to, że wszyscy bohaterowie są zwierzętami. Jest to jednak coś innego niż zaprezentowane u Arystofanesa życie typowych mieszkańców Attyki.

Trudno też uzasadnić, jak *Batrachomyomachia* miałaby wykorzystywać hybrydowość, czerpiąc wprost z komedii. U Arystofanesa przebrani za ptaki ludzie usurpują sobie boskie prawa, co rzeczywiście sprawia wrażenie pewnej niejednorodności. Można mówić w tym wypadku wręcz o bachtinowskim świecie na opak czy karnawałowości. W przypadku *Batrachomyomachii* literaturoznawcy z wyjątkiem Mosta (1993: 33) raczej nie przywołują takich kontekstów, ponieważ nie występuje w niej odwrócenie porządków. Owszem, zwierzęta zachowują się jak ludzie, ale są w tym spójne. Psicharpaks to nie gryzoń, który nieudolnie próbuje odegrać rolę wojownika – on naprawdę nim jest. Jak wskazuje Hosty (2020: 19–20), na tym właśnie polega humor w heroikomicie. Komizm wywołuje zatem nie tyle eklektyzm, ile rozbieżność między rolą zwierząt w świecie i w fikcyjnym dziele literackim. Należy też dodać, że w przypadku *Batrachomyomachii* brak trójdzielnosci widocznej u Arystofanesa.

Zwierzęta nie są boskie – najwyżej w takim stopniu, w jakim boscy mogą być sami wojownicy, którzy są przedstawieni w eposie w sposób wyidealizowany.

Koncepcja Errecaldego prawdopodobnie bierze się z błędnego powiązania poematu z Attyką, co stanowi odrzuconą dziś koncepcję Lawrence’a Bliqueza (1977: 11–25). Tłumaczyć może ją także fakt, że Errecalde nie powołuje się na prace poświęcone hellenistycznym aspektom poematu i zamyka bibliografię na roku 2000. W ostatnich dwóch dekadach zaszły jednak na tyle duże zmiany w postrzeganiu poematu, że nieuwzględnianie ich grozi popełnianiem znacznych omyłek.

Podsumowanie

Grupę alternatywnych propozycji dotyczących odczytania *Batrachomyomachii* należy uznać za cenną, ponieważ pogłębia naszą świadomość dotyczącą złożoności poematu. Dziś trudno uznawać go dłużej za banalną zabawę literacką. Filolodzy analizujący *Batrachomyomachię* nie odpowiadają już na pytanie, czy za poematem kryje się coś poza zwykłym żartem z twórczości Homera, muszą za to określić, gdzie leży granica interpretacji tekstu. Mimo ciekawych nowych koncepcji, najważniejszym kontekstem epyllionu wciąż pozostają *Iliada* i dzieła hellenistyczne. *Odyseja* wydaje się drugorzędnym modelem, a hymny homeryckie i zagadki to mylne tropy. Poematowi jest też zdecydowanie bliżej do tradycji epickiej niż komicznej, a w tym drugim przypadku właściwsze jest wiązanie go z komedią średnią niż staroattycką. Zagadnienie jest jednak otwarte na dalsze dyskusje. Do niedawna najważniejszy wymiar *Batrachomyomachii* – hellenistyczny kontekst – był przecież zupełnie niedostrzegany, a przez wieki interpretowano ten utwór wyłącznie w kontekście eposu bohaterskiego. Nie można zatem wykluczyć, że poemat skrywa w sobie kolejne nieodkryte warstwy. Jeśli tak jest, prawdopodobnie nie będą one jednak odsyłać do dzieł okresu archaicznego i klasycznego, a współczesnych jej autorowi bądź zakamarkowych, zgodnie z hellenistyczną poetyką. Badania nad *Batrachomyomachią* w istocie dopiero się rozpoczynają.

Źródła cytowań

- APOLLONIOS Z RODOS (1912), *Apollonius Rhodius. The Argonautica with an English Translation*, przekł. Robert Cooper Seaton, London: William Heinemann, New York: The Macmillan Co.
- BAUER, MARTIN (2018), 'Parody as a Sign of Generic Consciousness: Battle Descriptions in the Pseudo-Homeric „Batrachomyomachia”', w: Johanna Luggin, Sebastian Fink (red.), *Battle Descriptions as Literary Texts. A Comparative Approach*, Wiesbaden: Springer Fachmedien, ss. 143–156.
- BLIQUEZ, LAWRENCE (1977), 'Frogs and Mice in Athens', *Transactions of the American Philological Association*, ss. 11–25.
- CHRISTENSEN JOEL, ERIK ROBINSON (2018), *The Homeric Battle of the Frogs and Mice*, London–New York: Bloomsbury Academic.
- ERAZM Z ROTTERDAMU (1953), *Pochwała głupoty*, przekł. Edwin Jędrkiewicz, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- ERRECALDE, MARTIN (2018), 'Releyendo a Homero: tradición e innovación en el tratamiento de la figura heroica en la Batracomiomachia', w: María del Pilar Fernández Deagustini, María Luz Mattioli, María Inés Moretti, Deidamia Sofía Zamperetti Martín (red.), *8º Coloquio Internacional del Centro de Estudios Helénicos: Cartografías del yo en el mundo antiguo. Estrategias de su textualización*, online: <http://coloquio-internacionalceh.fahce.unlp.edu.ar/8ciceh/actas/A14.pdf>, ss. 1–14, [dostęp 29.03.2022].
- FONSECA, RUI (2010), 'A cross-reading of Odysseus' journey in 'The Battle of the Frogs and Mice: Psicharpax's anti-odyssean portrait', *Graeco-Latina Brunensia*: 2, ss. 43–50.
- RHENANUS, BEATUS (1518), *Homeri Batrachomyomachia, hoc est, ranarum & murium pugna*, Basileae: Johann Froben.
- FUSILLO, MASSIMO (1988), *La battaglia delle rane e dei topi*, Milano: Guerini e Associati.
- GLEI, REINHOLD (1984), *Die Batrachomyomachie. Synoptische Edition und Kommentar*, Frankfurt: Peter Lang.
- GOSZCZYŃSKA, ALEKSANDRA (2015), 'Zaplecze inwencyjne Spitamegera-nomachii Jana Achacego Kmity', *Meluzyna*: 2, ss. 23–41.
- HERWERDEN, HENRIK (1882), 'De Batrachomyomachia', *Mnemosyne*: 2, ss. 163–177.
- HEINSIUS, DANIEL (1629), *Quintus Horatius Flaccus. Accedunt nunc Danielis Heinsii de satyra horatiana libri II, in quibus totum poetae institutum et genius expenditur. Cum eiusdem in omnia poetae animadversionibus longe auctioribus*, Lugdunum Batavorum: Officina Elzeviriana.

- HEZJOD (1914), *Hesiod, the Homeric Hymns and Homerica*, przekł. Hugh Evelyn-White, London: William Heinemann, New York: The Macmillan Co.
- HOMER (1919), *Homer. The Odyssey with an English Translation*, przekł. Augustus Taber Murray, t. 2, London: William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons.
- HOMER (1928), *Homer. The Iliad with an English Translation*, przekł. Augustus Taber Murray, t. 1, London: William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons.
- HOMER (1945), *Homer. The Odyssey with an English Translation*, przekł. Augustus Taber Murray, t. 1, Cambridge (MA): Harvard University Press, London: William Heinemann.
- HOSTY, MATTHEW (2014), 'The Mice of Ithaca: Homeric Models in *Batrachomyomachia*', *Mnemosyne*: 6, ss. 1008–1013.
- HOSTY, MATTHEW (2020), *Batrachomyomachia (battle of the frogs and mice): introduction, text, translation and commentary*, Oxford: Oxford University Press.
- KELLY, ADRIAN (2009), 'Parodic inconsistency: some problems in the „*Batrachomyomachia*”', *The Journal of Hellenic Studies*: 1 ss. 45–51.
- KELLY, ADRIAN (2014), 'Hellenistic arming in the „*Batrachomyomachia*”', *The Classical Quarterly*: 1, ss. 410–413.
- LUDWICH, ARTUR (1896), *Die homerische Batrachomachia des Kares Pigres nebst Scholien und Paraphrase*, Leipzig: Teubner.
- LYCIUS, LEONHART (1566), *Batrachomyomachia, homeri poema perquam festivum et elegans, de ranarum cum mvrribus pugna, continens multas utiles et salutare subiectiones opera Leonhartii Lycii multis in locis auctius castigatusque editum, atque annotatiunculis illustratum*, Leipzig: Ernst Vögelin.
- MIDDLETON, KATE (2020), 'Homeric Horizons: Imagining the material text in the Homero-centones, *Ilias Latina* and *Batrachomyomachia*', online: Academia.edu, https://www.academia.edu/44760700/Homeric_Horizons_Imagining_the_material_text_in_the_Homero-centones_Ilias_Latina_and_Batrachomyomachia [dostęp 29.03.2022].
- MINDT, NINA (2013), 'Die pseudo-homerische *Batrachomyomachia* und ihre Transformation im Croacus des Elisius Calentius', *Wiener Studien*: 1, ss. 261–280.
- MOST, GLENN (1993), 'Die *Batrachomyomachia* als ernste Parodie', w: Wolfram Ax, Reinhard Gleis (red.), *Literaturparodie in Antike und Mittelalter*, Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, ss. 27–40.
- SENS, ALEXANDER (2006), '„Τίπτε γένος τοῦ μὲν ἡγεῖς;”, The *Batrachomyomachia*, Hellenistic Parody and Early Epic', w: Franco Montanari, Antonios Rengakos (red.), *La poésie épique grecque: métamorphoses d'un genre littéraire*, Vandoeuvres-Genève: Librairie Droz, ss. 224–227.

- STACJUSZ (2015) *Silvae*, David Roy Shackleton Bailey (red.), Cambridge (MA): Harvard University Press.
- STROH, WILFRIED (2016), 'De fabulis Latinis in vsvm pverorum pvellarvmqve scriptis', *Rheinisches Museum für Philologie*: 1, ss. 225–289.
- TEIXIDÓ, RAMON (2015), 'Sobre la mixtura de géneros en la Batracomiomaquia', w: Jesús de la Villa, Patricia Cañizares, Emma Falque, José Francisco González, Jaime Siles (red.), *Ianua Classicorum. Temas y formas del Mundo Clásico. Actas del XIII Congreso Español de Estudios Clásicos*, Madrid: Sociedad Española Estudios Clásicos, ss. 287–294.
- WACKERNAGEL, JACOB (1916), *Sprachliche untersuchungen zu Homer*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- WARCABA, KATARZYNA (2010), *Bizantyński epos dla średnio zaawansowanych. „Katomyomachia” Teodora Prodomosa jako tekst trzeciego stopnia*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- PSEUDO-HOMER (2003): *Homeric Hymns, Homeric Apocrypha, Lives of Homer*, Martin West (red.), London: Harvard University Press.